

DOI:

УДК 821.161.2.09:316.342.6

Олександр Бонь (м. Київ),

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

Київського столичного університету

імені Бориса Грінченка,

E-mail: o.bon@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>

Михайло Драй-Хмара: життя літератора за рядками власного щоденника

У статті розкривається літературно-мистецьке життя радянської України через щоденникові записи і нотатки, які частково збережені родиною поета, мовознавця, діяча українського «розстріляного відродження» уродженця Черкащини Михайла Драй-Хмари. Поет, який належав до кола неокласиків, був репресований, тому записи збереглися фрагментарно. Це цінне джерело відображає політичні та мистецькі погляди літератора, яскраво показує творче, наукове середовище у 1920 рр. Щоденникові нотатки, хоча і не повні, написані М. Драй-Хмарою досить відверто і супроводжується численними вирізками з періодики. Це дає можливість прослідкувати контекст літературно-мистецького життя радянського Києва 1920 рр.

Ключові слова: Михайло Драй-Хмара, щоденники, нотатки, літературно-мистецька інтелігенція, 1920 роки, «розстріляне відродження», репресії.

Oleksandr Bon (Kyiv)

candidate of Historical Sciences,

assistant professor of Department

of the history of Ukraine

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

E-mail: o.bon@kubg.edu.ua.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>

Mykhailo Drai-Khmara: the life of a writer through the lines of his own diary

The article reveals the literary and artistic life of Soviet Ukraine through diary entries and notes, which are partially preserved by the family of the poet, linguist, activist of the Ukrainian «shot revival» native of Cherkasy Mykhailo Drai-Khmara. The poet, as part of the group of Neoclassicists, was repressed, that is why only part of the records have survived. This valuable source reflects the political and art views of the writer, illustrating the creative and academic environment of the 1920s. Although not complete, the diary notes written by M. Drai-Khmara are quite open and are accompanied by numerous parts from periodicals. This allows us to trace the context of the literature and art life of Soviet Kyiv in the 1920s.

Key words: Mykhailo Drai-Khmara, diaries, notes, literature and art intellectuals, 1920s, «Executed Renaissance», repressions.

У анкеті обвинуваченого Михайла Панасовича Драй-Хмари, заповненій у Київському ДПУ 13 червня 1933 р. у графі «соціальне і політичне минуле» написано «немає» (російською – «нет»)¹. Така канцелярська формула у діловодстві радянських каральних органів все ж не заперечує того, що поет-неокласик мав минуле і соціальне і політичне. Михайло Драй-Хмара належить до невеликої, але важливої для культурного ренесансу в радянській Україні в 1920–1930 рр. неформальної організації неокласиків. На жаль, йому ще не присвячено жодної наукової ґрунтовної монографічної біографії. У діаспорі його життя досліджувалось, публікувались спогади у контексті групи неокласиків, зокрема у відомому мюнхенському виданні спогадів «Безсмертні»². А також за упорядкування В. Агеєвої «Київські неокласики»³.

А це був письменник, який яскраво показував шлях підйому української культури 1920 років. Демонстрував, як із селянського середовища виходили талановиті представники та ставали помітним явищем у літературному процесі, створювали вартісні культурно-мистецькі цінності. І як більшовицький режим цькував та знищував українські таланти.

Проблема збереженості джерел про діячів української літератури 1920–1930 рр. повною мірою стосується і Михайла Драй-Хмари. Адже тільки зусилля родини дозволили дивом врятувати частину спадщини поета-неокласика. Зокрема вивезти у еміграцію і уривки щоденникових записів та нотаток на літературні, побутові та інші теми. Ці матеріали повернуті в Україну і зберігаються в Інституті літератури НАН України (ф. 198, № 72). Сам щоденник у вигляді зошита містить значну кількість вклеєних вирізок з газет та іншої періо-

дики, які добре «підсвічують» контекст згадуваних автором записів подій. Вперше ці матеріали опубліковані у еміграції за загальною редакцією Григорія Костюка у спеціальному числі «Записок Наукового товариства ім. Шевченка»⁴.

Для дослідження використано публікацію щоденникових записів та нотаток, зроблене Сергієм Гальченком у книзі про М. Драй-Хмару з серії «Митці на прицілі»⁵. Також використано архівно-кримінальну справу митця із ф. 263 з Центрального державного архіву громадських об'єднань та українців (справа має три різновеликі томи)⁶. Ці матеріали, хоча і відносяться до 1930 років, все ж дозволяють уточнити біографічні дані та деякі події 1920 років. Вони частково опубліковані у згаданій вище книзі за редакцією С. Гальченка⁷. Оскільки у виданні не вказано аркуші архівної справи при публікації документів та не вказаний том, ми посилатимемось на документи з ЦДАГОУ.

Метою статті є висвітлення літературно-мистецького життя радянської України 1920 рр. через щоденникові записи і нотатки, які частково збережені родиною поета, мовознавця, діяча українського «розстріляного відродження» Михайла Драй-Хмари.

Поет, літературознавець М. Драй-Хмара народився 10 жовтня (28 вересня за старим стилем – саме так зазначав сам поет у документах) 1889 р. в селі Малі Канівці Золотоніського району на Черкащині (тоді

*Михайло
Драй-Хмара. 1910 р.*

¹ Центральный державный архив громадських об'єднань та українців (далі – ЦДАГОУ), ф. 263, оп. 1, 62245, т. 1, арк. 2.

² Безсмертні. Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. Мюнхен: Інститут літератури ім. М. Ореста, 1963. 334 с.

³ Київські неокласики / Упор. Віра Агеєва. Київ: Факт, 2003. 352 с.

⁴ *Драй-Хмара Михайло*. З літературно-наукової спадщини // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. СХСVII. Філологічна секція. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1979. С. 331–374.

⁵ *Михайло Драй-Хмара* / передмова, упорядкування та примітки С. А. Гальченка; худож.-оформлювач А. В. Нотова. Харків: Фоліо, 2018. С. 142.

⁶ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, 62245, т. 1–3.

⁷ *Михайло Драй-Хмара*. Вказ. праця. С. 299–420.

– Золотоніського повіту Полтавської губернії) у селянській родині. Прикметно, що у власноручно заповненому «Трудовому списку» – аналогу трудової книжки, він зазначив у графі «соціальний стан»: «син козака-селянина». І у відповідній частині бланку напроти підкреслив соціальне становище – «селянин» та «службовець»⁸. І не випадковою є та обставина, що він вживає старий стиль та ідентифікує себе соціально з козацьким станом. Таким чином, на нашу думку, як і чимало українських інтелігентів у перші десятиліття радянської влади, чинячи інтелектуальний спротив режиму, поет вказував на зв'язок із своїми коренями.

У своїх щоденникових нотатках поет згадує про своє дитинство, навчання. Він неоднозначно оцінює, у контексті тогочасного радянського життя, цей період: «Я не вріс в свою епоху, бо протягом майже 20-ти років (з 9-тих і до 29-тих) був ізольований від життя»⁹. Все ж тут варто детальніше зупинитись на його дитинстві на Черкащині. Батько, людина грамотна намагався дати освіту сину, очевидно бачачи в ньому здібності до навчання. У короткій автобіографії 1921 р. він не згадує про навчання докиївського періоду¹⁰. А воно було насичене подіями. Спочатку його батько віддав на навчання у сусіднє село Панське, але звідти вільнолюбний хлопчик втік, не витримавши «педагогічних підходів» вчителя Циганкова: «Спочатку «монастирське житіє» в Панському, від якого я, 9-літній хлопчик, буквально втік». Згодом вчився у повітовій школі у Золотоноші. У записі щоденника від 3 січня 1925 р. знаходимо не вельми похвальну характеристику: «Потім брудна Золотоноша»¹¹. Як часто це буває, на пізніші оцінки впливав уже набутий життєвий досвід – адже він вчився в Києві і Санкт-Петербурзі, був у багатьох європей-

ських містах. Тому невелике повітове місто початку ХХ ст. пізніше програвало у порівнянні. А тоді, після рідних Малих Канівців і Панського, можемо уявити, містечко сільським хлопцем оцінювалось по іншому. Далі було навчання ще у більшому місті – у гімназії в Черкасах.

Потому ще більше і «культурніше» місто – після закінчення чотирьох класів гімназії, як талановитий учень, вступив у 1906 р. до престижної колегії Павла Галагана у Києві. Про це він вже коротко вказав у автобіографії 14 вересня 1929 р.¹² Це було талановите середовище – разом з ним вчилися і стали його друзями майбутні літератори. Ще один неокласик Павло Филипович, поет Володимир Отроковський, вчений Сергій Цікаловський та інші¹³. Така освіта дозволила йому блискуче закінчити історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира у 1915 р.¹⁴ і він був залишений при університеті для «підготовки до професорського звання».

У згаданому записі 3 січня 1925 р., він критично оцінював своє навчання, можливо, у зв'язку із згаданим вище життєвим досвідом, можливо, у зв'язку з відривом від селянського коріння: «Я не вріс в свою епоху, бо протягом майже 20-ти років (з 9-тих і до 29-тих) був ізольований від життя... Далі гімназія, колегія, університет і, нарешті, блукання в тумані архаїчної філології. Хіба цього не досить, щоб зовсім одірватися від землі?»¹⁵.

Опубліковані щоденникові записи починаються з 13 серпня 1924 р. із концептуальної заяви, яка свідчить про справжні політичні погляди поета, адже щоденник писався не для стороннього ока, зокрема і чекістського: «У революції інтелігенція не пережила в повній мірі національного моменту (не закріпила своїх позицій) і через те почуває себе «ні в цих

⁸ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, 62245, т. 1, арк. 114 зв.

⁹ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 142.

¹⁰ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 23.

¹¹ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 142.

¹² Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років / Упорядник Раїса Мовчан. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. С. 185.

¹³ Київські неокласики / Упор. Віра Агеєва. Київ: Факт, 2003. С. 162.

¹⁴ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, 62245, т. 1, арк. 114 зв.

¹⁵ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 142–143.

ні в тих» перед явищами соціального порядку»¹⁶. Загалом є очевидним факт, що у той час думки поета були саме про шляхи розвитку, ідейного вибору української літератури в умовах більшовицької несвободи, в умовах необхідності обов'язкового ідеологічного вибору у межах дихотомії – «свій» і «чужий». Він вже за три дні, 16 серпня, зробив три записи на цю тематику. Зокрема, спочатку згадав про Павла Тичину: «Одійшовши від «мрії», він застряв у «прозі». Чомусь це пов'язують з його переїздом до Харкова. Невже він продався? Ні. Надмірна лякливність загнала його в лабеті Еллана й Коряка, які взяли його для «марки» й використовують на всі боки. Тепер, здається, для всіх ясно, що фанфари революції заглушили його «кларнети»»¹⁷.

Достатньо промовисте свідчення того, як оцінював поет-неокласик події у літературно-мистецькому середовищі і як більшовицьку владу вважав не «своєю». Та разом з тим досить точно розумів процеси ідейного і мистецького переродження провідних діячів культури радянської України. Звертає на себе увагу те, що Василя Еллана-Блакитного та Володимира Коряка він бачив представниками «нового» літературного істеблішменту, які виражали волю комуністичної влади. Про це свідчить і наступний запис 16 серпня: «На фотографічних картках Еллана завжди можна побачити в середині поміж Тичиною та Хвильовим. Це все одно, що тріо з балабаики, флейти и віолончелі. «Радянські балабаики» завжди треба бути на першому місці». А далі – буквально афористичний вираз про пристосування, на його думку, літераторів із організації «Гарт»: «На чим возі ідеш, тому и пісні співаи (про гартян)»¹⁸.

Загалом у щоденнику прослідковується чітке ідейне розмежування у середовищі українських літераторів на умовно «правих» та умовно «лівих», яке тільки посилювалось у зв'язку із відомою літературною дискусією 1925–1928 рр. Так запис 19

лютого 1925 р. згадує про розкол у «Плузі»: Зібралася кумпанія – невеличка, але чесна! Становить ліве крило укр. «напостовців» (праве – «Плуг» і «Гарт»). Це т. зв. «напостовці»-погромщики»¹⁹. Тут не випадково М. Драї-Хмара згадує крайнє ліву літературну російську групу, яка гуртувалась навколо видання «На посту» і яка вже в той час (а не у сумнозвісних 1930 рр.) відзначалась погромницькими ідеологічними цькуваннями опонентів, а не літературознавчою критикою. Для розуміння контексту поет залишає у щоденнику і вирізки з газет про цю суперечку, включно із відкритим листом в «Комуністі» І. Кириленка, О. Копиленка, А. Дикого та В. Сосюри про вихід із «Гарту».

Добре знаючи літературно-мистецьке середовище, поет-неокласик, представник «правої», поміркованої частини літературного спектру, вказував і на особистісний вимір цих суперечок: «Це робиться так: спочатку посваряться Пилипенко (Сергій Пилипенко – лідер організації селянських письменників «Плуг» – *авт.*) и Еллан (Василь Еллан-Блакитний – лідер течії пролетарських письменників «Гарт» – *авт.*). Потім з боку обох цих генералів іде підбурювання чи піддурювання молодняка. І врешті виходить: молодняк, мов ті метелики, перелітає то з «Плугу» в «Гарт», то з «Гарту» в «Плуг». А зветься це шуканням платформи»²⁰. Наскільки ці суперечки були небезпечні для всіх її учасників покаже пізніший період, а тоді більшовицький режим лише заохочував це протиборство через агентів у середовищі літераторів і митців та активізував стеження за провідними діячами, вербував секретних співробітників.

Дуже цікаво доповнює розуміння контексту літературної боротьби з ідеологічним присмаком і вміщені у щоденнику відкриті суперечки на сторінках «Більшовика» з приводу виступу п'яти поетів-неокласиків, серед яких був і М. Драї-

¹⁶ Михайло Драї-Хмара. Вказ. праця. С. 143.

¹⁷ Михайло Драї-Хмара. Вказ. праця. С. 142.

¹⁸ Михайло Драї-Хмара. Вказ. праця. С. 142.

¹⁹ Михайло Драї-Хмара. Вказ. праця. С. 147–148.

²⁰ Михайло Драї-Хмара. Вказ. праця. С. 149.

Хмара, з ініціативи ВУАН 15 березня 1925 р. А також пізніші події, пов'язані з «Плугом» та іншими організаціями²¹.

Власноручні записи від 11 квітня 1926 р. вражають відвертістю та відображають справжні погляди, ідеологічні сумніви поета. Після вірша Г. Чупринки, розстріляного більшовицькими каральними органами 28 серпня 1921 р. у зв'язку з селянською повстанською боротьбою в Україні читаємо: «Ленін говорить про поневолені кляси, про те, що пролетаріят об'єднає и поведе їх за собою на боротьбу за краще майбутнє. А Чупринка співає про люди у горі, про людські муки, про сльози и крик одчаю. Наслідком цього буде: гнів і полум'я пожежі. Хіба це не та сама віра в революцію? І що ж? Ленін розстріляв Чупринку»²².

Особливою відвертістю відзначається ще один запис 11 квітня 1926 р. про відвідини літературного вечора В. Сосюри. Там поет виголошував спогади про свою службу у армії УНР та вірші. М. Драй-Хмара, який критично ставився до ідеологічних та ідейних позицій автора «Третьої роти», звісно, суб'єктивний в своїх оцінках, але ці думки достойні уваги: «Спомини цікаві, хоча місцями и необ'єктивні: на колишні події Сосюра дивиться очима комуніста, а не козака. Через це и виходить така нісенітниця: Петлюра для нього – кат («схожий на Раковського – яка іронія долі!»), а він, проте ж, у нього служить з 1918 р. и до 1920 і тільки тоді кидає, коли петлюріяда вже фактично закінчилася. Винниченко, прим., залишив отамана ще на початку 1919 р.»²³. А далі, натякаючи на психологічну нестійкість поета, достатньо точно вказував на «подвійну гру», яку грали чимало діячів літератури і мистецтва 1920 рр.: «З цього факту випливають, мабуть, і брак волі, і відсутність світогляду, і багато дечого іншого. Де ж пак, така амплітуда хитання: гімни партії-дружині, з одного боку, і «О, моя розтерзана Україно», що читається не з естради, а в кулуарах, з другого боку.

Відділя и поділ віршів під час декламації на ідеологічно витримані и невитримані. Між іншим, перші – халтура, а другі – вже шаблон, переспів самого себе...»²⁴.

Не менш влучними були думки М. Драй-Хмари і про ідеологічні впливи на В. Сосюру та перебіг літературної дискусії що саме тоді розгорілась. З такою відвертістю можна зіткнутись і не у всіх спогадах чи щоденниках, бо вже тоді інтелігенція боялась викладати свої справжні погляди на життя у радянській Україні, побоюючись конфіскації цих документів під час арештів і обшуків. Адже вони могли стати доказом нелояльності до режиму. А поет-неокласик відверто писав про В. Сосюру: «Хтось питає, як він дивиться на теперішню літдискусію, а він і каже: «Так і так, мовляв, і Пилипенко, и Хвильовии неправильно підходять до питання, бо Пилипенко орієнтується на куркуля, а Хвильовии на дрібного буржуа, – ж. тому спробую написати щось проти... Хвильового – поборюся з ним». Значить, Щупак (літературний критик, редактор «Більшовика», «Пролетарська правда», «Глобусу», «Критики») і Ко встигли вже накрутити цього безвольного хлопчика! Так воно и мусить бути. Під час виступу я думав не про Сосюру, а про події 1918–19 р.: він у них потонув. Проте ж треба признатися, що він поет, безумовно, талановитий, але більше від того, що він дав, ми вже не матимемо, бо він застиг на дешевих лаврах і далі не розвивається»²⁵.

Інколи у щоденникових записах виринають місця, де велись важливі розмови про літературний процес. Так, поет під час відвідин у квітні 1926 р. обурювався занепалим станом Володимирського собору: «Яке варварство! Зокола теж не краще: дах поіржавів, ринви покрали, навіть бронзу на дверях повигвинчували! Що це – неохайність чи просто свідоме руйнування святинь?». На 4 травня 1926 р. припадає також запис, коли він згадує про відвідини Софійського собору 29 квітня на страсний

²¹ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 149–156.

²² Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 196–197.

²³ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 197.

²⁴ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 197–198.

²⁵ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 198.

четвер. Там він зустрівся з літераторами Г. Косинкою, М. Івченком і обговорював у «темному закутку» під довгу проповідь колишнього голови уряду Директорії УНР В. Чехівського «україножерську» промову партійного і державного більшовицького діяча А. Єнукідзе. Вона об'єднала літературні сили і привела до «великого зрушення вправо»²⁶.

До тієї ж теми російського шовінізму по відношенню до українців відновиться великий запис від 8 квітня 1927 р. У ньому розбирається відомий лист М. Горького до «Книгоспілки», у якому він вважає недоцільним перекладати його повість «Мати» на «українокоенаречіе». Оцінка М. Драй-Хмари однозначна: «Ось де справжній, непідроблений, невигаданий шовінізм, а в нас намагаються пошити всіх українців в шовіністи через те тільки, що вони українці. Стара, як світ, і нудна, як мітингова промова, історія, а проте з «історією» цією ми ніяк не можемо розпрощатися. З «наречія» ми хочемо зробити «язик»! Який жах це для російського інтелігента! Йому так не хотілося б випустити нас з свої хлабет, втрачати ласий шматок, що не має охоти сам лізти в пельку!»²⁷

Цікаві деталі із побуту літераторів поет не боїться показувати у щоденнику, але такі обставини додають реалістичності і повноти картини: «11.IV. о 12-и годині приишли Рильський, Могилянський (Михайло Могилянський – письменник, літературознавець – *авт.*) і Петров (Віктор Петров (Домонтович) – письменник, науковець – *авт.*). Вони були підвипивши, бо Рильського протурив з дому Очкуренко, чоловік тієї пані, що він у неї жив. Пішли до міста, купили горілки и вина и ще раз випили. Потім ходили дивитися на Дніпро, а перед вечером я з Рильським приишов додому, і він у мене залишився ночувати»²⁸.

Або ще, про традиційні зібрання кола неокласиків від 22 травня 1927 р.: «Був на менинах у Зерова. Зіишлося з 20 чоловік –

всі ті, що бувають завжди. Тільки Єфремова я побачив тут уперше. Було трохи нудно. Навіть Филипович не виступав з промовами, які він виголошує всюди и завжди, коли треба и коли не треба. Як мені набридли ці менини у «неокласичного генерала», у Дорошкевича, у Рильського, у мене! Все ті самі люди, ті самі трунки, ті самі розмови!»²⁹.

За щоденниковими записами М. Драй-Хмари можна побачити як у другій половині 1920 рр. наростає атмосфера страху і недовіри. На нашу думку, це викликано критичною масою агентів, сексотів у літературно-мистецькому середовищі. Адже поступово поширювались серед письменницького загалу обґрунтовані підозри на окремих його представників у співпраці з радянськими каральними органами. Так подорожуючи до Жукина (на Вишгородщині) пароплавом М. Драй-Хмара одразу з двома особами стикається, яких підозрює (і не тільки він) у роботі на каральні органи. Він свідомо не дає їх повних імен, а лише скорочені варіанти прізвищ: «Дніпровський, сказавши, що Б-ко, щоб здобути партквитка, доносив на батька, и на жінку, и на всіх знайомих: він – «сексот», шпигун і провокатор. Через кілька хвилин Б-кова залишила мене, а натомість передо мною раптом виросла якась фігура, и почувся знайомии голос. Підвівши очі, я побачив перед собою П-цьку... Чоловіка її я мало знав. Чув тільки про нього, що він вискочка и кар'єрович і з наукою не має нічого спільного. Пізніше я довідався, що він «сексот...»³⁰. Він змушений був вести з ними розмову і зробив висновок, що вони мають завданням стежити за неокласиками.

Це посилювало і самоцензуру. Як свідчення – запис від 22 січня 1928 р. про відвідини М. Зерова, якому читав свою поему «Поворот» і вони разом вирішили про недоцільність її друку. Занадто вона видавалась тоді «абстрактною» і «мінорною»³¹.

²⁶ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 199.

²⁷ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 200.

²⁸ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 198.

²⁹ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 204.

³⁰ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 206–207.

³¹ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 212.

Але страху викладати на папері думки ще у Михайла Драй-Хмари не було. Так, почувши від М. Могилянського про самоліквідацію ВАПЛІТЕ, він 26 січня 1928 р. записав абсолютно відверту думку: «Але часи, часи! – Щоб ніякісінької тобі опозиції не було! Щоб ніхто и не посмів не то що друкувати вільне слово, а навіть думати вільне! Для чого ж напружувати зголомділи мізки, коли є готова система думання и філософування? Відкриваи книжку Карла Маркса и читай, учись, іж досхочу – страви вистачить на всіх»³².

Та і прояви таких підходів у мистецтві він не сприймав. Зокрема після перегляду вистави «Розлом» у російському театрі 23 лютого 1928 р. він записав: «Не розумію, чому публіка так претється на цю п'єсу – звичайнісінька агітка... Герої та героїні двох мастей: одні – янголи більшовицькі, другі – контрреволюціонні чорти. Банальний як на наш час ефект у фіналі п'єси: підіймання червоного прапора. Взагалі багато фальші»³³.

І як з іншого, паралельного виміру життя виглядає запис 28 лютого 1928 р. про відвідини М. Драй-Хмарою Олени Пчілки, матері Лесі Українки. Метою поета було подарувати свою книгу «Леся Україна» та уточнити деякі обставини написання поетесою поеми «Віла-посестра». І у цей же день оповідає про «чай» у П. Филиповича і розмови про літературно-мистецьке життя. Записав він і свої думки про причини літературної дискусії. Перша: «затушкувати тої невігідний для нас галас, що його зняли закордонні газети в зв'язку з ліквідацією ВАПЛІТЕ, «Марса» тощо». Та друга: «...Поставити всякі мис-

тецькі організації на формальний ґрунт, каструвавши їх з ідеологічного боку, бо організації у всеукраїнському масштабі надто небезпечні для держави»³⁴. Можливо подібні думки згодом стануть відомі більшовицьким каральним органам і це приведе до двох арештів та зрештою загибелі поета-неокласика на Колимі. А останній, із збережених, записів датується 8 липням 1928 р.

Таким чином, можна зробити висновок, що щоденникові записи, нотатки Михайла Драй-Хмари, хоча і збереглись частково, все ж дають цікаву картину літературно-мистецького життя радянської України. І підтверджують, що 1920 рр. були роками не тільки вибухоподібного розвитку української літератури, а і часом ідейного різноманіття та боротьби. Яка все частіше переходила у площину ідеологічну, а в умовах більшовицького режиму – політичну. М. Драй-Хмара, народжений у селянській козацькій родині на Черкащині до кінця зберігав дух вільнолюбства, про свідчить і його щоденник.

Стада при в'їзді до села Малі Канівці Черкаської області

References

1. Dray-Khmara M. (1979). Z literaturno-naukovoї spadshchyny. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. New-York; Paryzh; Sydney; Toronto. 197, 331–374. [in Ukrainian].
2. Aheieva V. (Ed.). (2003). *Kyivski neoklasyky*. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].
3. Halchenko S. (Ed.). (2018). *Mykhailo Drai-Khmara*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
4. Movchan R. (Ed.). (2015). *Sami pro sebe: Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv*. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio»». [in Ukrainian].

³² Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 213.

³³ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 217–218.

³⁴ Михайло Драй-Хмара. Вказ. праця. С. 218–219.